

Sylwia Przewoźnik

**Uznanie za zmarłego
w świetle akt Sądu Grodzkiego
w Krakowie w latach
1946–1950**

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Ignatianum w Krakowie

Kraków 2020

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2020

Recenzenci

Dr hab. Izabela Lewandowska-Malec, prof. UJ

Dr hab. Zdzisław Zarzycki

Redakcja

Anna Zaremba

Projekt okładki i stron tytułowych

PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński

Skład i łamanie

Pracownia Edytorska MJP – Jacek Pawłowicz

ISBN 978-83-7614-475-7

Wydawnictwo Naukowe

Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja: Wydawnictwo WAM

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
Rozdział I. Instytucja uznania za zmarłego	19
1.1. Pojęcie uznania za zmarłego	19
1.2. Instytucja uznania za zmarłego na tle historycznym	22
1.3. Podstawy materialnoprawne uznania za zmarłego	32
1.4. Przesłanki uznania za zmarłego	38
1.4.1. Wypadki zwykłe (zaginięcie proste)	41
1.4.2. Wypadki kwalifikowane	44
1.4.2.1. Kwalifikowane zaginięcie w czasie pokoju	44
1.4.2.2. Kwalifikowane zaginięcie w czasie wojny	46
1.5. Oznaczenie chwili domniemanej śmierci	52
Rozdział II. Tryb postępowania w sprawach o uznanie za zmarłego	69
2.1. Prawna regulacja postępowania niespornego w sprawach o uznanie za zmarłego	69
2.2. Specyfika postępowania niespornego	76
2.3. Pojęcie i rodzaje czynności w postępowaniu niespornym	79
2.4. Cel i funkcja postępowania niespornego	82
2.5. Cel i funkcja sądowego postępowania w sprawach o uznanie za zmarłego	84
2.6. Zasady i przesłanki postępowania niespornego	86
2.7. Stosunek postępowania niespornego do procesu cywilnego	88
2.8. Jurysdykcja krajowa w sprawach o uznanie za zmarłego	92
2.9. Właściwość sądu w sprawach o uznanie za zmarłego	100

Rozdział III. Przebieg postępowania w sprawach o uznanie za zmarłego	107
3.1. Uczestnicy postępowania w sprawach o uznanie za zmarłego	107
3.2. Podmioty uprawnione do złożenia wniosku w sprawach o uznanie za zmarłego	110
3.3. Wniosek wszczynający postępowanie	115
3.4. Charakterystyka wnioskodawcy	116
3.5. Powody złożenia wniosku	119
3.6. Warunki formalne wniosku o uznanie za zmarłego	123
3.7. Ogłoszenie o wszczęciu postępowania o uznanie za zmarłego	129
3.8. Terminy zgłoszenia wniosku o uznanie za zmarłego	133
3.9. Doręczenia pism w sprawach o uznanie za zmarłego	134
3.10. Koszty postępowania	140
3.11. Zwolnienie od kosztów postępowania	142
3.12. Postępowanie dowodowe w sprawach o uznanie za zmarłego	144
3.12.1. Dochodzenie	145
3.13. Rodzaje dowodów przeprowadzanych w sprawach o uznanie za zmarłego	150
3.13.1. Przesłuchanie wnioskodawcy i zeznania świadków	151
3.13.2. Dokumenty urzędowe	155
3.13.3. Dokumenty prywatne	157
3.13.4. Opinie biegłych	159
3.14. Zmiana podstawy faktycznej w toku postępowania	160
Rozdział IV. Postanowienia w sprawach o uznanie za zmarłego	167
4.1. Budowa postanowienia	167
4.1.1. Treść sentencji postanowienia	168
4.1.2. Uzasadnienie postanowienia	170
4.2. Ogłoszenie postanowienia	171
4.3. Prawomocność orzeczeń	172
4.4. Skutki cywilnoprawne orzeczenia o uznaniu za zmarłego	173
4.4.1. Ustanie małżeństwa	175
4.4.2. Dziedziczenie spadku po uznanym za zmarłego	181
Rozdział V. Wzruszalność postanowień o uznaniu za zmarłego	183
5.1. Środki odwoławcze w postępowaniu o uznanie za zmarłego	183
5.2. Dopuszczalność zażalenia	187
5.2.1. Zażalenie w sprawach o uznanie za zmarłego	188
5.3. Dopuszczalność rewizji	193
5.3.1. Rewizja w sprawach o uznanie za zmarłego	194
5.4. Uchylenie postanowień orzekających uznanie za zmarłego	196

5.5. Osobiste stawiennictwo osoby uznanej za zmarłą	203
5.6. Skutki prawne uchylecia postanowień o uznaniu za zmarłego	205
5.7. Błędy sądu w sprawach o uznanie za zmarłego	206
Rozdział VI. Analiza i interpretacja akt sądowych spraw o uznanie za zmarłego	
z lat 1946–1950	215
6.1. Charakterystyka akt sądowych	215
6.2. Liczba osób ujętych we wnioskach	217
6.3. Narodowość osób uznanych za zmarłe	219
6.4. Płeć osób uznanych za zmarłe	224
6.5. Zaginięcia zwykłe i kwalifikowane	227
6.6. Zaginięcia ludności cywilnej i żołnierzy	229
6.7. Okoliczności zaginięcia	231
6.8. Liczba wniosków o uznanie za zmarłego w stosunku do liczby wniosków o stwierdzenie zgonu	234
Zakończenie	237
Bibliografia	241
Spis tabel i wykresów	261
Summary: Declaration of Presumed Death in the Light of the Files of the Krakow City Court in 1946–1950	263

Wykaz skrótów

Akty prawne

- ABGB** – Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (Powszechna Księga Ustaw Cywilnych) z dnia 1 czerwca 1811 r. Tekst kodeksu stanowi polski przekład zawarty w: *Ustawy cywilne obowiązujące w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim*, zebrał i opracował A. Liebeskind, przedmowa F. Zoll, Kraków 1937
- BGB** – Bürgerliches Gesetzbuch – Kodeks cywilny niemiecki z dnia 18 sierpnia 1896 r. Tekst kodeksu stanowi polski przekład urzędowy pod nazwą: *Kodeks Cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej (przekład urzędowy)*, Wydawnictwo Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej dzielnicy pruskiej, t. 10, Warszawa–Poznań 1923
- K.c.** – Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964, Nr 16, poz. 93 (ze zm.))
- KCKP** – Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z dnia 13 czerwca 1825 r. (Dz. Pr. K.P. t. X, Nr 41)
- K.p.c.** – Rozporządzenie Prezydenta z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1930, Nr 83 poz. 651)
- K.p.n.** – Dekret z dnia 18 listopada 1945 r. – Kodeks postępowania niespornego (Dz.U. 1945, Nr 27, poz. 169 ze zm.)
- K.r.o.** – Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964, Nr 9, poz. 59 ze zm.)
- P.o.p.c.** – Dekret z dnia 12 listopada 1946 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. 1950, Nr 34, poz. 311)
- Post. o uzn. za zm.** – Dekret z dnia 29 sierpnia 1945 r. w sprawie postępowania o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu (Dz.U. 1945, Nr 40, poz. 226 ze zm.)
- Pr. osob.** – Dekret z dnia 29 sierpnia 1945 Prawo osobowe (Dz.U. 1945, Nr 40, poz. 223)

- Pr. ustr. sąd. powsz.** – Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1928, Nr 101, poz. 581)
- Pr. spadk.** – Dekret z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz.U. 1946, Nr 60, poz. 328)
- Pr. o a.s.c.** – Dekret z dnia 25 września 1945 r. – Prawo o aktach stanu (Dz.U. 1945, Nr 48, poz. 272)
- P.w.k.p.c.** – Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks Postępowania Cywilnego (Dz.U. 1930, Nr 83, poz. 1111)
- P.w.p.o** – Dekret z dnia 29 sierpnia 1945 r. – przepisy wprowadzające prawo osobowe (Dz.U. 1945, Nr 40, poz. 224)

Organy orzekające

- SG – Sąd Grodzki
SN – Sąd Najwyższy
SO – Sąd Okręgowy

Czasopisma i wydawnictwa

- BMS – Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości
CPH – Czasopismo Prawno-Historyczne
DPP – Demokratyczny Przegląd Prawniczy
MHI – Miscellanea Historico-Iuridica
NP – Nowe Prawo
OSN – Orzecznictwo Sądu Najwyższego
Pal. – Palestra
PiP – Państwo i Prawo
PiŻ – Prawo i Życie
PN – Przegląd Notarialny
PPC – Polski Proces Cywilny
PPiA – Przegląd Prawa i Administracji
Prok. i Pr. – Prokuratura i Prawo
Prz. Sąd. – Przegląd Sądowy
Rej. – Rejent
RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny
RZN – Rzeszowskie Zeszyty Naukowe
SC – Studia Cywilistyczne
SP – Studia Prawnicze
SI – Studia Iuridica
Zb. Orz. – Zbiór Orzecznictwa

-
- ZN IBS** – Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZNUJ – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUŁ – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego
ZNUMK – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
ZNURZ – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego
ZO – Zeszyty Oświęcimskie
ZP – Zeszyty Prawnicze

Wstęp

Śmierć jednego człowieka to tragedia.
Śmierć milionów ludzi to statystyka.
(Józef Stalin)¹

Niniejsza książka jest uzupełnioną i poszerzoną wersją rozprawy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem prof. Izabeli Lewandowskiej-Malec, obronionej w 2018 roku. Monografia podejmuje ważne i zarazem trudne zagadnienie. Uregulowanie sytuacji prawnej osób zaginionych miało fundamentalne znaczenie zwłaszcza po zakończeniu II wojny światowej, która pochłonęła miliony ofiar, a tysiące uznawano za zaginione. Skala zbiorowych mordów, wywózek do obozów koncentracyjnych czy przesiedlenia ludności wskazywała na ogromną rangę unormowania spraw związanych z uznaniem osób zaginionych za zmarłe. Po zakończeniu II wojny światowej ustalenie i zarejestrowanie zgonów milionów obywateli stanowiło poważny problem społeczny. W takich wypadkach wydanie postanowienia o uznaniu osoby zaginionej za zmarłą miało zastąpić akt zgonu, który niezbędny był do uporządkowania spraw po zmarłej osobie. Po II wojnie światowej potrzeba uznawania osób zaginionych za zmarłe stała się więc koniecznością. W celu usunięcia problemów prawnych związanych z zaginięciem osób fizycznych powstała instytucja uznania za zmarłego, która stosowana była w przypadku zaginięcia osoby fizycznej po upływie określonego czasu od jej zaginięcia. Instytucja uznania za zmarłego stanowiła instytucję materialnego prawa cywilnego. Miała ona na celu wyeliminowanie zaistniałego

---

1 L. Kołakowski, *Anatomia totalitaryzmu*, „Znak” 2010, nr 657, <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/3435/calosc/leszek-kolakowski-i-anatomia-totalitaryzmu> [dostęp: 15.05.2015].

stanu niepewności, który spowodowany był zaginięciem określonej osoby. Zmierzała ona również do uregulowania sytuacji prawnej zaginionego. Postanowienie o uznaniu za zmarłego stwarzało obraz skutków rzeczywistej śmierci. Dopiero po wydaniu postanowienia przez sąd możliwe było uregulowanie wszystkich spraw związanych z osobą zaginioną.

Przedmiotem bezpośredniego zainteresowania, prowadzonych rozważań oraz badań były akta spraw o uznanie za zmarłego, które toczyły się przed Sądem Grodzkim w Krakowie w latach 1946–1950. Akta te ukazują przejmujący obraz ludzkiego nieszczęścia spowodowanego okrucieństwem wojny. Ilość wniesionych spraw w przedmiotowym okresie świadczy o skali problemu. W okresie objętym badaniami Sąd Grodzki w Krakowie rozpatrywał ok. dziesięć tysięcy spraw o uznanie za zmarłego. Uzasadnione zatem było, że ze względu na obszerność materiału źródłowego szczegółowej analizie poddanych zostało tysiąc akt, wyselekcjonowanych w ten sposób, aby założenia badawcze zostały w maksymalnym stopniu zrealizowane. Dobór akt miał charakter celowy. Wspomniane archiwalia nie dokumentują w pełni liczby ofiar II wojny światowej, jednak odzwierciedlają ogromną rangę problemu. Z zachowanych akt do analizy wybrano 10% z nich proporcjonalnie do ilości wpływów spraw; najwięcej w pierwszym powojennym okresie, gdyż w kolejnych latach liczba spraw sukcesywnie malała. Akta spraw o uznanie za zmarłego liczyły przeciętnie dwadzieścia kart. Zdarzały się jednak akta powyżej pięćdziesięciu kart, jak miało to miejsce w przypadku spraw, w których został złożony środek odwoławczy. Bywały również akta, które liczyły zaledwie dwie strony, z reguły zawierały one jedynie wniosek oraz postanowienie sądu. Takie sprawy nie zostały objęte badaniami. Wśród omawianej spuścizny sądowej można spotkać nieliczną grupę akt szczególnie interesujących. Badaniu poddano te akta, w których można było znaleźć istotne informacje, które z punktu widzenia historyka mają kluczową wartość. Niezwykle istotne były te archiwalia, w których do akt sprawy dołączone zostały listy czy kartki pisane przez więźniów do rodziny z obozów koncentracyjnych – często dramatyczne w swej wymowie, które były jedynym łącznikiem więźnia z najbliższymi. Z uwagi na znaczną liczbę akt spraw uznania za zmarłego w książce przytoczono te, które wydają się najciekawsze i najdokładniej określają miejsce i okoliczności śmierci ofiar II wojny światowej. Wszystkie zachowane akta spraw o uznanie za zmarłego znajdują się w Archiwum Narodowym w Krakowie przy ulicy Grodzkiej 52.

Cezurę czasową prowadzonych badań aktowych stanowi okres od stycznia 1946 roku do grudnia 1950 roku. Analiza materiału badawczego zaczyna się

wraz z datą wejścia w życie przepisów dekretu Prawo osobowe², który wprowadził jednolitą regulację dotyczącą uznania osoby za zmarłą na terenie państwa polskiego. Drugą istotną cezurą czasową dotyczy wejścia w życie znowelizowanych przepisów o ustroju sądów powszechnych³, tj. zniesienia w 1950 roku sądów grodzkich i przekształcenia ich w sądy powiatowe. Warto zaznaczyć, że wyniki badań naukowych dotyczących akt spraw o uznanie za zmarłego, które toczyły się przed Sądem Grodzkim w Krakowie w latach 1946–1950, nie były do tej pory publikowane. Odnotujemy nadto, że w literaturze brak jest również kompleksowych opracowań na podjęty w tej książce temat. W odniesieniu do instytucji uznania za zmarłego na gruncie powojennych przepisów prawnych literatura przedmiotu jest bardzo ograniczona. Pomimo że po zakończeniu II wojny światowej postępowanie o uznanie za zmarłego spełniało istotną rolę w systemie postępowania cywilnego, to jednak w nauce brak było kompleksowych opracowań poświęconych omawianemu zagadnieniu.

Do nielicznych autorów zajmujących niniejszą problematyką w okresie powojennym możemy zaliczyć przede wszystkim: A. Bądkowskiego⁴, W. Zylbera⁵, T. Dominowskiego⁶, M. Kolbuszewskiego, A. Myszковского⁷ oraz K. Lipińskiego i J. Pietrzykowskiego⁸.

Niniejsza monografia stanowi zatem w znacznej mierze nowatorskie ujęcie problematyki zaginięć ludności podczas II wojny światowej. Prawną problematykę sądowego uznania za zmarłego zapisaną w aktach sądowych ujęto nie tylko z teoretycznego punktu widzenia, ale także i przede wszystkim z perspektywy realnego życia zwykłych ludzi. W nawiązaniu do znanego sformułowania preambuły do Ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji ścigania zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu⁹: „Mając na względzie zachowanie pamięci o ogromie ofiar, strat i szkód poniesionych przez Naród

2 Dekret z dnia 29 sierpnia 1945 r. Prawo osobowe (Dz.U. 1945, Nr 40, poz. 223).

3 Ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1950, Nr 38, poz. 347).

4 Por. A. Bądkowski, *Sąd w obliczu zagadnienia śmierci*, DPP 1948, nr 8.

5 Por. W. Zylber, *Unifikacja przepisów o uznaniu za zmarłego i stwierdzeniu zgonu*, PiP 1946, nr 1.

6 Por. T. Dominowski, *Z zagadnień uznania za zmarłego*, ZNUŁ 1957, nr 6.

7 Por. M. Kolbuszewski, A. Myszkowski, *Ustawa o uznaniu zaginionego za zmarłego w opracowaniu teoretycznym i praktycznym*, Kraków 1946.

8 Por. K. Lipiński, J. Pietrzykowski, *Kodeks postępowania niespornego z orzecnictwem okresu powojennego*, Warszawa 1959.

9 Dz.U. 1998, Nr 155, poz. 1016.

Polski w latach II wojny światowej i po jej zakończeniu”, przez pryzmat prowadzonych w Sądzie Grodzkim w Krakowie postępowań spraw o uznanie za zmarłego ukazując ogrom tragicznych wydarzeń i wielkie dramaty życiowe ludzi w czasie II wojny światowej.

Głównym moim celem podczas pisania niniejszej pracy było ukazanie spraw o uznanie za zmarłego, które toczyły się przed Sądem Grodzkim w Krakowie w latach 1946–1950 oraz omówienie problematyki związanej z zaginięciem osób fizycznych podczas II wojny światowej. Zamierzeniem była również analiza zagadnień prawnych związanych z procedurą postępowania o uznanie za zmarłego. Istotnymi problemami szczegółowymi były: proces ujednoczenia prawa cywilnego materialnego i postępowania niespornego, przyczyny zaginięć w czasie II wojny światowej, pochodzenie, płeć, wiek etc. osób zaginionych, przyczyny występowania z wnioskiem o uznanie za zmarłego, proporcje wniosków zbiorowych do indywidualnych, prawidłowość wydanych postanowień, częstotliwość odwołań od postanowienia sądu I instancji o uznaniu za zmarłego oraz jego zmiany, liczba wniosków o uznanie za zmarłego w stosunku do liczby wniosków o stwierdzenie zgonu.

Zagadnienia zawarte w temacie książki zostały zrealizowane z wykorzystaniem kilku metod badawczych. W pracy zastosowano przede wszystkim metodę historyczno-prawną. Akta spraw o uznanie za zmarłego zostały poddane krytycznej analizie i ocenie, co umożliwiło również sformułowanie uwag krytycznych. Monografia oparta została także na metodzie dogmatyczno-prawnej. Pomocniczo wykorzystano również metodę teoretyczno-prawną, polegającą na badaniu teorii instytucji uznania za zmarłego oraz metodę statystyczną, która pozwoliła na wyczerpującą interpretację wyników badań własnych oraz umożliwiła uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Ze względu na zakres badań wykorzystano także statystyczną metodę badawczą, która pozwoliła na wyczerpującą interpretację wyników badań własnych oraz umożliwiła również uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze.

Jak już podkreślono, książka stanowi w znacznej mierze nowatorskie opracowanie w polskiej literaturze. Na polskim rynku wydawniczym brak jest tego typu publikacji, w związku z czym problematyka instytucji uznania za zmarłego nie była dotąd badana w sposób, w jaki została ujęta w tym opracowaniu. II wojna światowa zebrała najobfitsze „żniwo życia ludzkiego” w historii świata. Przeprowadzone badania rzuciły nowe światło na kwestię liczby jej ofiar i okoliczności ich zaginięcia.

Proponowana czytelnikowi książka uzupełnia istotną lukę w literaturze powojennej historii prawa polskiego w zakresie badań nad uznaniem za zmarłego i tragicznych wydarzeń odgrywających się bezpośrednio w okresie II wojny światowej.

Tyle uwag tytułem wstępu. Na zakończenie pragnę skierować kilka słów do osób, które w różny sposób wspierały mnie w tym dziele.

Opracowanie powstało dzięki serdecznej i życzliwej pomocy Pani Profesor Izabeli Lewandowskiej-Malec. Pragnę w tym miejscu złożyć Pani Profesor wyrazy ogromnej wdzięczności. Dziękuję za poświęcony czas, cenne rady (zarówno na każdym etapie pisania rozprawy doktorskiej, ale także jako Recenzentce niniejszej książki), okazane wsparcie, wyrozumiałość, za tworzenie przyjaznej i twórczej atmosfery, za przekazywanie pozytywnej energii i życiowego optymizmu oraz wszelkie słowa otuchy, które pozwoliły uwierzyć mi w siebie i dały odwagę, aby pokonywać wszelkie trudności.

Słowa podziękowania kieruję również drugiemu Recenzentowi – Profesorowi Zdzisławowi Zarzyckiemu, którego konstruktywne uwagi pieczołowicie przechowuję i starałam się je skrupulatnie uwzględnić w przygotowaniu do druku niniejszego opracowania.

Podziękowania kieruję również do Wydawnictwa Naukowego Akademii Ignatianum w Krakowie, a osobowo do Pana Doktora Romana Małeckiego, inicjującego publikację w imieniu Redakcji.

Rozdział I

Instytucja uznania za zmarłego

1.1. Pojęcie uznania za zmarłego

Na gruncie przepisów obowiązujących w okresie omawianym w książce uznanie za zmarłego stanowiło instytucję prawa materialnego, która stosowana była w przypadku zaginięcia osoby fizycznej po upływie określonego prawem czasu od jej zaginięcia¹. Orzeczenie o uznaniu za zmarłego miało charakter konstytutywny, dopiero bowiem po wydaniu orzeczenia następowały skutki związane przez prawo z uznaniem za zmarłego. Należy dodać, że orzeczenie działało *ex tunc*, czyli wstecz, tj. od określonej w nim chwili śmierci danej osoby².

Zauważyć trzeba, że powyższa definicja uznania za zmarłego pozostaje aktualna do dzisiaj. Trzeba także podkreślić, że obecny stan prawny dotyczący omawianej instytucji – pomimo zmian legislacyjnych – nie różni się w zasadniczy sposób od przepisów, które obowiązywały przed wejściem w życie obowiązującego teraz kodeksu cywilnego³. Wobec tego, że prawodawca nie wprowadził zasadniczych zmian⁴ w zakresie omawianej instytucji, to współczesna literatura, a także wypowiedzi doktryny formułowane na gruncie obecnych

---

1 Na temat uznania za zmarłego w okresie powojennym zob. R. Longchamps de Bérier, *Wstęp do nauki prawa cywilnego*, Lublin 1922, s. 100; T. Dominowski, *Z zagadnień...*, dz. cyt., s. 219; W. Zylber, *Unifikacja przepisów...*, dz. cyt., s. 46; M. Kolbuszewski, A. Myszkowski, *Ustawa o uznaniu zaginionego za zmarłego w opracowaniu teoretycznym i praktycznym*, Kraków 1946, s. 72; A. Bądkowski, *Sąd w obliczu...*, dz. cyt., s. 10; J. Wiśłocki, *Prawo osobowe*, Warszawa 1946, s. 29.

2 Por. R. Longchamps de Bérier, *Wstęp do nauki...*, dz. cyt., s. 100.

3 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964, Nr 16, poz. 93 ze zm.).

4 Regulacja zawarta w pr. osob. i części ogólnej k.c. była tożsama.

przepisów odzwierciedlają istotę omawianej problematyki, objętej cezurą czasową⁵.

Za zmarłą mogła zatem zostać uznana osoba, która zaginęła, ale nie można było wobec niej jednoznacznie stwierdzić, czy żyje, czy też zmarła⁶. Zważywszy na tę wątpliwość, nie było możliwe sądowe stwierdzenie zgonu takiej

- 5 Współcześnie na temat instytucji uznania za zmarłego zob. w szczególności: *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1–449*, red. K. Pietrzykowski, wyd. 6, Warszawa 2011, s. 174; *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2009, s. 324 n.; M. Pazdan, *Uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, „*Studia Iuridica Silesiana*”, t. 3, Katowice 1978, s. 68; E. Łętowska, *Podstawy prawa cywilnego*, Warszawa 1995, s. 68; Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2004, s. 154; M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2003, s. 94; S. Grzybowski, *System prawa cywilnego. Część ogólna*, Wrocław 1985, s. 317; A. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967, s. 158.
- 6 Przykładowo tak było w sprawie I Zg 45/50, w której A.L. zamieszkała w Świątnikach Górnych złożyła wniosek celem uznania swojego syna L.L. za zmarłego. Według przesłuchania wnioskodawcy – wspomniany L.L. został aresztowany przez gestapo w dniu 24 maja 1944 r. i osadzony w więzieniu na ul. Montelupich w Krakowie. Dnia 24 czerwca 1944 r. została ogłoszona lista aresztowanych i skazanych na śmierć przez sąd wojskowy niemiecki wojskowy; syn wnioskodawcy również znajdował się na tej liście. Jednak w sierpniu tegoż samego roku został L.L. wywieziony z więzienia przy ul. Montelupich do obozu koncentracyjnego w Fünfteichen, skąd napisał do wnioskodawcy list, który oddał jakiemuś Francuzowi, bo oficjalnie nie wolno mu było pisać. W obozie tym przebywał do chwili ewakuacji, po czym przeniesiono go do obozu w Mauthausen i tam przebywał z niejakim T.F. zamieszkałym w Krakowie, który z obozu powrócił i mógł udzielić informacji na temat zaginionego L.L. T.F. rozstał się z synem wnioskodawcy, który jako chory został zabrany do szpitala obozowego na jakieś 2–3 tygodnie przed opanowaniem obozu w Mauthausen przez wojska amerykańskie i odtąd T.F. już więcej go nie widział. Wszelkie starania i poszukiwania zaginionego L.L. przez PCK nie przyniosły żadnych rezultatów. W innej sprawie (I Zg 40/46) M.J. wniosła o uznanie za zmarłego swego męża A.J., ur. 9 maja 1883 r. w Myślenicach, który był z zawodu nauczycielem Państwowego Gimnazjum w Stanisławowie. Wspomniany A.J. podczas masowych aresztowań polskiej inteligencji – nauczycieli szkół średnich i powszechnych w Stanisławowie dokonanych przez gestapo – został aresztowany i wraz z innymi ofiarami wywieziony do Pawelcza, gdzie – jak wynikało z zeznań świadków – dokonano w dniu następnym masowych rozstrzeliwań. Od tego tragicznego dnia o wspomnianym A.J. słuch zaginął. W kolejnej sprawie (I Zg 206/46) J.G., zamieszkała w Krakowie, złożyła wniosek celem uznania swoich rodziców za zmarłych. Rodzice wnioskodawcy: ojciec I.G. ur. 5 września 1878 r. w Krakowie oraz matka R.G. ur. 10 marca 1880 r. w Rymanowie. Wszyscy aż do roku 1940 mieszkali w Krakowie. W dniu 11 grudnia 1940 r. opuścili z nakazu okupanta Kraków i zamieszkali w Skawinie aż do 30 sierpnia 1943 r. W dniu tym zostali z innymi wywiezieni w niewiadomym kierunku i od tego czasu ślad po nich zaginął. Jeszcze w innej sprawie (I Zg 122/46) A.D., zamieszkała w Krakowie, złożyła wniosek do Sądu Grodzkiego w Krakowie celem uznania za zmarłego swojego męża dra S.D., zaginionego w związku z wojną rozpoczętą w 1939 r. S.D., ur. w Bochni 27 grudnia 1906 r., mieszkał razem ze swoją żoną w Krakowie u swojego ojca dra J.D. Pod koniec sierpnia 1939 r. na skutek mobilizacji będąc porucznikiem WP, zgłosił się do wojska i początkowo przydzielony został jako porucznik rezerwy z kategorią A do batalionu elektro-technicznego. Był oficerem łącznikowym przy sztabie w Warszawie, a następnie oficerem ordynansowym grupy generała Piskora. Brał udział w walce przeciwko Niemcom pod Tomaszowem Lubelskim i od tego momentu ślad po nim zaginął. Wymieniony prawdopodobnie zginął w walkach w tej okolicy.

osoby⁷. Tak więc instytucja uznania za zmarłego polegała na sądowym ustaleniu faktu oraz chwili śmierci osoby zaginionej. Następowало to po upływie określonego czasu od ostatniej wiadomości o życiu zaginionego. Sądowe uznanie za zmarłego wywoływało skutki cywilnoprawne odpowiadające skutkom rzeczywistej śmierci⁸.

Zdolność prawna człowieka ustawała zawsze z chwilą jego śmierci, która wyznaczała tym samym kres istnienia osoby fizycznej. W następstwie tego gasły lub przechodziły na inne osoby przysługujące człowiekowi w chwili jego śmierci prawa i obowiązki. Zmarły nie mógł również nabywać w swoim imieniu żadnych nowych praw i obowiązków⁹.

W razie braku zwłok i upływu odpowiednio długiego czasu nieobecności osoby zaginionej jedyną drogą do zarejestrowania śmierci w aktach stanu cywilnego stanowiło sądowe uznanie za zmarłego¹⁰. Wówczas podstawą sporządzenia aktu zgonu mogło być postanowienie sądu o uznaniu danej osoby za zmarłą. Wypadki tego rodzaju powodowały jednak niepewność w sferze prawnej osób związanych z nimi stosunkami prawnymi, powodując uszczerbek w prawach poszczególnych podmiotów¹¹.

W okresie powojennym – podobnie jak we współczesnej doktrynie – określenie „uznanie” rozumiane było jako poprzedzone namysłem przyznanie, że coś było słuszne i konieczne. Stanowiło zgodę na potwierdzenie określonej hipotezy jako prawdziwej, mimo braku pewności, a więc jedynie na podstawie dużego stopnia prawdopodobieństwa¹².

Instytucja uznania za zmarłego, która regulowana była zarówno przepisami prawa materialnego, jak i procesowego, miała na celu wyeliminować problemy prawne, które wynikały z faktu zaginięcia osoby fizycznej oraz śmierci

7 W odróżnieniu od instytucji uznania za zmarłego instytucja stwierdzenia zgonu znajdowała zastosowanie, gdy śmierć osoby była niewątpliwa, ale z różnych przyczyn nie można było odnaleźć ciała. Brakowało także aktu zgonu, którego sporządzenie nie nastąpiło, albo nastąpić nie mogło. Zob. W. Zylber, *Unifikacja przepisów...*, dz. cyt., s. 44; A. Bądkowski, *Sąd w obliczu...*, dz. cyt., s. 12; J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, wyd. 1, Warszawa 1949, s. 105. Należy dodać, że ustawodawca w dekreście z 1945 r. w sprawie postępowania o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu nie wprowadził odrębnej regulacji w stosunku do instytucji stwierdzenia zgonu, stanowiąc w art. 10, iż „do stwierdzenia zgonu, osoby, której śmierć mimo niesporządzenia aktu zejścia była niewątpliwa, stosować należy odpowiednio przepisy rozdziału pierwszego”.

8 Por. T. Dominowski, *Z zagadnień...*, dz. cyt., s. 219; M. Pazdan, *Uznanie za zmarłego...*, dz. cyt., s. 68.

9 Por. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, wyd. 11, Warszawa 2011, s. 362.

10 Por. A. Albinia, M. Czajkowska, *Prawo o aktach stanu cywilnego z objaśnieniami*, Toruń 1996, s. 146.

11 Por. A. Bartoszewicz, *Postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu*, Warszawa 2007, s. 13.

12 Por. *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1998, s. 492.

w okolicznościach, które uniemożliwiały sporządzenie aktu zgonu¹³. Omawiana instytucja znajdowała zastosowanie dla ustalenia faktu i momentu śmierci osoby fizycznej w sytuacji, w której oparcie się na biologicznym fakcie śmierci nie było możliwe. Gdy nie odnaleziono ciała danej osoby i lekarz nie mógł wystawić karty zgonu, a przy tym nikt nie był świadkiem momentu śmierci danej osoby – śmierć nie była niewątpliwa. Instytucja uznania za zmarłego nie była oparta na fakcie śmierci – w toku postępowania nie przeprowadzano dowodu na śmierć osoby – ale na jej ustawowym domniemaniu, opierającym się na założeniu, że skoro mimo upływu określonego w ustawie czasu o zaginionym nie było o nim żadnej wiadomości, to najprawdopodobniej nie żyje¹⁴. Brak dostatecznych informacji określających, czy dana osoba żyje, powodował stan niepewności – nie tylko dla najbliższych zaginionego, lecz także w sferze jego stosunków prawnych. Długotrwałe utrzymywanie się takiej sytuacji nie sprzyjało zwłaszcza jasności stosunków osobistych i majątkowych zaginionego¹⁵. Ponieważ tak życie, jak i śmierć zaginionego były wątpliwe, nie było dopuszczalne stwierdzenie, że dana osoba zmarła¹⁶. Instytucja uznania za zmarłego miała zatem na celu ostateczne uregulowanie stosunków prawnych związanych z zaginionym. Dopiero po uznaniu osoby za zmarłą i po wydaniu aktu zgonu przez urząd stanu cywilnego możliwe było uregulowanie wszystkich spraw po zmarłej osobie¹⁷.

1.2. Instytucja uznania za zmarłego na tle historycznym

W przeszłości dwutorowo rozważano kwestię przesłanek uznania za zmarłego. Zagadnienie to było przedmiotem sporów¹⁸.

Powszechnie uznaje się, że istniały dwie odrębne podstawy, dwa odrębne przekonania i założenia, na których została oparta prawna instytucja uznania za zmarłego¹⁹.

13 Por. T. Dominowski, *Z zagadnień...*, dz. cyt., s. 219; M. Pazdan, *Uznanie za zmarłego...*, dz. cyt., s. 68; E. Łętowska, *Podstawy prawa...*, dz. cyt., s. 68.

14 Por. S. Grzybowski, *System prawa cywilnego...*, dz. cyt., s. 314.

15 Por. E. Łętowska, *Podstawy prawa...*, dz. cyt., s. 35.

16 Por. T. Dominowski, *Z zagadnień...*, dz. cyt., s. 219; M. Pazdan, *Uznanie za zmarłego...*, dz. cyt., s. 68.

17 W doktrynie podkreślane były także negatywne skutki społeczne i gospodarcze wynikające z wyłączenia majątku zaginionego z obrotu, a także dotyczące jego rodziny.

18 Por. K. Mularski, *Instytucja uznania za zmarłego na tle historycznym. Zarys problematyki*, „Ius Novum” 2007, nr 1, s. 130.

19 Por. W. Zylber, *Unifikacja przepisów...*, dz. cyt., s. 46.

Pierwszą było przekonanie, że życie człowieka nie mogło przekroczyć pewnej ściśle określonej granicy. W prawie germańskim przyjmowano, że wiek ten wynosi sto lat, a jego późniejsze obniżenie do lat siedemdziesięciu wiązać należało z działalnością glosatorów, którzy oparli się na źródle biblijnym. System opierający się na tej podstawie nazwany został systemem włosko-saskim.

Na gruncie drugiego systemu (francusko-śląskiego) podstawą uznania za zmarłego był upływ określonego czasu od daty ostatniej wiadomości o życiu zaginionego. System ten był zdecydowanie bardziej aprobowany i został uznany za racjonalniejszy²⁰.

Po raz pierwszy instytucja uznania za zmarłego pojawiła w przepisach ABGB z 1811 roku obowiązujących na ziemiach Galicji²¹.

W powyższym kodeksie wspomniana instytucja uregulowana została w rozdziale pierwszym: *O prawach odnoszących się do osobistych przymiotów i stosunków*.

Zgodnie z § 24 niniejszego kodeksu „Wątpliwość, czy nieobecny lub ten, który zniknął zostaje jeszcze przy życiu lub przeciwnie domniemanie jest, że umarł w następujących przypadkach”:

1. Kiedy od urodzenia lat osiemdziesiąt upłynęło, a miejsce jego pobytu od lat dziesięciu nie jest wiadomym;
2. Kiedy bez względu na upływ czasu od jego urodzenia nie ma o nim wiadomości przez zupełne lat trzydzieści;
3. Kiedy w wojnie został ciężko raniony albo kiedy znajdował się na okręcie, który się rozbił lub w innym niebezpieczeństwie bliskiej śmierci, a od tego czasu nie znajdzie się przez lat trzy.

Natomiast według § 25 ABGB „jeżeli zachodziła wątpliwość: która z pomiędzy dwóch lub więcej osób zmarłych, pierwsza z tego świata zesza; ten, który wcześniejszą śmierć jednej lub drugiej z pomiędzy nich twierdzi, twierdzenia tego dowodzić powinien; gdyby twierdzenia tego nie dowiódł, domniemanie jest, że wszystkie w jednym czasie umarły, i przejście praw z jednej osoby na drugą, miejsca mieć nie może”.

W czasie I wojny światowej ABGB poddany został nowelizacji: I nowela z 1914 roku zawierała zmiany w dziedzinie prawa osobowego, spadkowego

20 Por. K. Mularski, *Instytucja uznania...*, dz. cyt., s. 131.

21 Por. Powszechna Księga Ustaw Cywilnych – Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch z dnia 1 czerwca 1811 r. Tekst kodeksu stanowi polski przekład zawarty w: *Ustawy cywilne obowiązujące w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim*, zebrał i opracował A. Liebeskind, przedmowa F. Zoll, Kraków 1937.

i rzeczowego, II nowela z 1915 roku zawierała sprostowania dotyczące zmiany granic, III nowela z 1916 roku zmieniała niektóre przepisy prawa zobowiązań.

Nowelizacja z 1914 roku wprowadziła istotne zmiany w zakresie uznania osoby nieobecnej za zaginioną. Zgodnie z § 24 „Śmierci nieobecnego należało domniemywać:

1. Jeżeli od jego urodzenia upłynęło lat siedemdziesiąt, a od czasu ostatniej wiadomości o jego życiu lat pięć, albo od jego urodzenia upłynęło lat trzydzieści, a od ostatniej wiadomości lat dziesięć – licząc czasookresy lat pięciu i dziesięciu od końca ostatniego roku, w którym wedle istniejących wiadomości żył jeszcze.

2. Jeżeli w wojnie został ciężko ranny, albo jako uczestnik wojny zaginął, a od końca roku ukończenia wojny upłynęło lat trzy, do tego zaś czasu nie nadeszła wiadomość o jego życiu.

3. Jeżeli znajdował się na okręcie, który zatonął, albo w innym niebezpieczeństwie bliskim śmierci, a od końca roku na który przypada to zdarzenie przez trzy lata nie ma o nim wiadomości. Istnieje domniemanie, że okręt zatonął, jeżeli nie zawiął do miejsca swego przeznaczenia albo w braku ściśle oznaczonego celu podróży wówczas, gdy nie powrócił, a od czasu ostatniej wiadomości upłynęły trzy lata. Za dzień zatonięcia uchodzi ostatni dzień tego czasookresu²².

Na obszarze Galicji przyłączonym do Polski ostatnie postanowienia ABGB utraciły moc obowiązującą z dniem 1 stycznia 1947 roku.

Ponadto na terenie Galicji uznanie nieobecnego za zmarłego zostało również uregulowane w ustawie z dnia 16 lutego 1883 roku w brzmieniu zmienionym ustawą z dnia 31 marca 1918 roku o postępowaniu dotyczącym uznania za zmarłego i prowadzenia dowodu śmierci²³ oraz w ustawie z dnia 31 marca 1918 roku o uznaniu za zmarłe osób zaginionych w obecnej wojnie²⁴.

Zgodnie z § 1 ustawy uznanie nieobecnego (takiego, który zaginął) za zmarłego, należało do tego trybunału pierwszej instancji, w którego okręgu nieobecny ostatnio mieszkał, a w braku stałego zamieszkania, gdzie w ostatnim czasie przebywał.

Według postanowień niniejszej ustawy prośbę o uznanie za zmarłego można było wnieść na rok przed upływem czasu oznaczonego w § 24 u.c. Gdy

---

22 Tamże.

23 Dz.u.p. Nr 129.

24 Dz.u.p. Nr 128.

jednak chodziło o uznanie za zmarłą osoby nieobecnej, która znajdowała się w niebezpieczeństwie bliskim śmierci, można było wnieść żądanie o uznanie jej za zmarłą zaraz po zdarzeniu, w którym była na śmierć narażona. Orzeczenie o uznaniu za zmarłego nie mogło w żadnym razie nastąpić przed terminem oznaczonym w § 24 u.c. (§ 5).

Zgodnie z § 6, gdy zasądzono uznanie za zmarłego, sąd powinien był ustanowić kuratora do zastępowania nieobecnego w postępowaniu; jednak sąd mógł tego zaniechać, jeżeli stosownie do okoliczności zastępowanie nieobecnego w postępowaniu było w danym przypadku zbyt ciężkie. Do kuratora należało w szczególności prowadzenie odpowiednich dochodzeń celem odnalezienia zaginionego.

Według § 7, jeżeli sąd uważał, że warunki ustawowe do uznania za zmarłego wykonano w sposób wystarczający do wdrożenia dalszego postępowania, winien był za pomocą edyktu, w którym podać należało istotne okoliczności poszczególnego przypadku, wezwać o udzielenie wiadomości o nieobecnym sądowi lub kuratorowi, jeżeli takiego ustanowiono. Zarazem należało ogłosić, że rozstrzygnięcie próśby o uznanie za zmarłego nastąpi po upływie roku. Jednak w przypadku określonym w § 5 ust. 2 należało termin przedłużyć aż do upływu okresu oznaczonego w § 24 ust. 2 i 3 u.c.

Stosownie do § 8, po upływie czasu oznaczonego w edyktcie, sąd orzekał na ponowne żądanie o próbie uznania za zmarłego. Gdy orzeczono uznanie za zmarłego, należało wymienić także dzień domniemanej śmierci. Jeśli na podstawie przedsięwziętych dochodzeń dało się oznaczyć dzień, który można było przyjąć za dzień śmierci, albo za dzień, którego nieobecny nie przeżył, należało ten dzień oznaczyć jako domniemany dzień śmierci, a nadto także dzień, w którym skończył się termin, którego upływ w odnośnym wypadku uzasadniał domniemanie śmierci w myśl 24 u.c.

Regulacje niniejszej ustawy przewidywały również sytuację, w której osoba uznana za zmarłą pozostawała przy życiu lub zmarła w innym dniu niż w domniemanym dniu śmierci, wymienionym w uznaniu za zmarłego. W takim wypadku w myśl § 10 uznany za zmarłego lub każdy, kto miał prawny interes w uchyleniu lub sprostowaniu uznania za zmarłego, a w interesie publicznym także Prokuratoria Skarbu, mógł przedstawić w sądzie, który orzekł w pierwszej instancji o uznaniu za zmarłego, wniosek o uchylenie lub sprostowanie uznania za zmarłego. Podobnie jak w powojennych przepisach, jeżeli uznany za zmarłego zjawiał się w sądzie osobiście i zażądał uchylenia uznania za zmarłego, wówczas o ile tożsamość wnioskodawcy z osobą uznaną za zmarłą była

stwierdzona ponad wszelką wątpliwość, sąd bez dalszego postępowania mógł orzec o uchyleniu uznania za zmarłego.

Sytuacja związana z zakończeniem I wojny światowej spowodowała konieczność wprowadzenia przepisów szczegółowych dotyczących uznania za zmarłe osób zaginionych.

Dnia 31 marca 1918 roku weszła w życie ustawa o uznaniu za zmarłe osób zaginionych w obecnej wojnie²⁵.

Zgodnie z postanowieniami § 1 niniejszej ustawy „(1) Osoby należące do siły zbrojnej monarchii austriacko-węgierskiej lub państwa z nią sprzymierzonego albo zaprzyjaźnionego, które zaginęły jako uczestnicy obecnej wojny, mogły być uznane za zmarłe nie tylko, gdy zachodziły warunki § 24 u.c., lecz także wówczas, gdy od ostatniej wiadomości o ich życiu upłynęły 2 lata, a z tego co najmniej rok od dnia, który był oznaczony w drodze rozporządzenia²⁶. (2) To samo odnosiło się do osób zaginionych, które nie należąc do siły zbrojnej, znajdowały się przy niej w polu albo towarzyszyły jej lub dostały się w moc nieprzyjaciela albo ostatnio znajdowały się na obszarze wojennym, w którym zaszły wówczas szczególne wydarzenia wojenne (potyczka, wysadzenie w powietrze, ostrzeliwanie, rzucanie bomb, wypadek okrętowy, eksplozja itp.) [...]”.

Instytucja uznania za zmarłego w szerokim zakresie uregulowana została także na gruncie Kodeksu cywilnego niemieckiego (Bürgerliches Gesetzbuch), który uchwalony został w 1896 r. – przepisy niniejszego kodeksu weszły w życie 1 stycznia 1900 roku. BGB obowiązywał na ziemiach zaboru pruskiego²⁷.

Szczegółowe regulacje dotyczące omawianej instytucji zawarte zostały w §§ 14–20.

Według postanowień kodeksu uznanie za zmarłego było dopuszczalne, jeżeli od dziesięciu lat nie było wiadomości, że zaginiony żyje. Nie mogło ono jednak nastąpić przed upływem tego roku, w którym zaginiony ukończyłby trzydziesty pierwszy rok życia. Natomiast zaginiony, który ukończył siedemdziesiąty rok życia, mógł być uznany za zmarłego, jeżeli od pięciu lat nie

25 Dz.u.p. Nr 128.

26 W dniu 9 kwietnia 1918 roku weszło w życie rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości o okresach dla uznania zaginionych w wojnie teraźniejszej za zmarłych. Stosowanie do § 1 niniejszego rozporządzenia „osoby zaginione w wojnie teraźniejszej, do których § 1 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 31 marca 1918 nr 128 Dpp miało zastosowanie można było uznać za zmarłe, jeżeli od ostatniej wiadomości o ich życiu upłynęły dwa lata, z tego przynajmniej jeden rok od 1 marca 1918 r.”.

27 Tekst kodeksu stanowi polski przekład urzędowy pod nazwą: *Kodeks Cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej (przekład urzędowy)*, t. 10, Warszawa–Poznań 1923.

nadeszła żadna wiadomość o jego życiu. Okres dziesięcioletni lub pięcioletni zaczynał się z końcem ostatniego roku, w którym zaginiony, wedle istniejących wiadomości jeszcze żył (§ 14).

Stosownie do § 15 BGB, kto należąc do siły zbrojnej, brał udział w wojnie, a przepadł podczas wojny i odtąd zaginął bez wieści, mógł być uznany za zmarłego, gdy od zawarcia pokoju upłynęły trzy lata. Jeżeli pokoju nie zawarto, trzyletni okres zaczynał się z upływem roku, w którym wojnę ukończono. Według obowiązującego prawa za należącego do siły zbrojnej uważano również tego, kto znajdował się w niej w charakterze urzędowym lub służbowym albo w celu dobrowolnego niesienia pomocy.

W myśl § 16 niniejszego kodeksu, kto w czasie podróży morskiej znajdował się na statku, który zatonął, a od chwili zatonięcia statku zaginął bez wieści, mógł być uznany za zmarłego, gdy od chwili zatonięcia statku upłynął jeden rok. Domniemywano, że statek zatonął, jeśli nie przybył do miejsca przeznaczenia albo jeśli, nie mając stałego celu podróży, nie powrócił i gdy nadto od chwili rozpoczęcia podróży upłynęło: w przypadku podróży po Morzu Bałtyckim – rok, po innych morzach europejskich, włączając wszystkie części Morza Śródziemnego, Czarnego i Azowskiego – dwa lata, po morzach pozaeuropejskich – trzy lata.

Stosownie do § 17 tegoż kodeksu, kto znalazł się w niebezpieczeństwie utraty życia wśród innych okoliczności, aniżeli oznaczone w §§ 15, 16 i odtąd zaginął bez wieści, mógł być uznany za zmarłego, gdy upłynęły trzy lata od wydarzenia, które zagrażało jego życiu.

Zgodnie z założeniami kodeksu uznanie za zmarłego stwarzało domniemanie, że zaginiony zmarł w tej chwili, którą ustalił wyrok orzekający uznanie za zmarłego. Za chwilę śmierci, o ile dochodzenia nie wykazały czego innego, przyjąć należało:

- w wypadkach określonych w § 14 chwilę, w której uznanie za zmarłego stało się dopuszczalne;
- w wypadkach wskazanych w § 15 datę zawarcia pokoju albo koniec tego roku, w którym wojna się skończyła;
- w wypadkach określonych w § 16 chwilę, w której statek zatonął lub od której poczynało się domniemanie zatonięcia;
- w wypadkach przewidzianych w § 17 chwilę, w której wydarzenie nastąpiło.

Jeżeli czas śmierci stwierdzono tylko co do dnia, poczytywano koniec tego dnia za chwilę śmierci (§ 18).

Zgodnie z § 18 tegoż kodeksu domniemywano – dopóki nie nastąpiło uznanie za zmarłego – że zaginiony żył aż do chwili, którą w myśl ust. 2 § 18 w braku innego wyniku dochodzenia przyjąć należało za chwilę śmierci; stosowano odpowiednio przepis ust. 3 § 18.

Regulacja BGB stanowiła również – podobnie jak w powojennych przepisach – że jeśli kilka osób straciło życie podczas wspólnego niebezpieczeństwa, domniemywano, że zmarły równocześnie (§ 20).

Kwestie dotyczące osoby zaginionej zawarte zostały również w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego z 1825 roku. Niniejsze regulacje zawarte zostały w tytule III *O nieobecnych*.

Kodeks wyróżniał w omawianym zakresie trzy rodzaje osób: „zaginionych” jako osoby nieobecne z domniemania, „osoby uznane za znikłe” jako osoby uznane przez sąd za zaginione, na trzecią kategorię osób definiowaną jako nieobecni składały się dwie poprzednie. Sądowe uznanie za zaginionego (znikłego) można, za doktryną z początku XX wieku, podzielić na trzy etapy.

Pierwszy to okres od czasu zaginięcia osoby lub pozyskania o niej ostatniej wieści, że żyje, aż do czasu uznania ją za zaginioną²⁸. Uznanie takie mogło nastąpić po czterech latach od zaginięcia, jeżeli jednak ta osoba pozostawiła pełnomocnika, to z wnioskiem o uznanie za zaginionego można było wystąpić do sądu ziemskiego nie wcześniej niż po upływie 10 lat od zaginięcia lub uzyskania o niej ostatniej informacji²⁹. Sprawę miał rozpatrywać sąd ziemski z udziałem w sprawie prokuratora, badając jednocześnie powody zaginięcia osoby oraz przyczyny, które mogły stać na przeszkodzie do powzięcia wiadomości o osobie zaginionej. Wyrok mógł zapaść najwcześniej rok po rozpoczęciu postępowania, ponadto miał niezwłocznie zostać przekazany Komisji Rządowej Sprawiedliwości celem jego publikacji. Sąd powinien dołożyć wszelkich starań w celu ustalenia okoliczności zaginięcia osoby, badając wszystkie dowody, w szczególności z przesłuchania świadków, a także biorąc pod uwagę okoliczności zwiększające ryzyko śmierci, tj. katastrofy morskie, podróż w miejsca niebezpieczne. Strona wnosząca o wydanie orzeczenia zobowiązana była do przedstawienia wszelkich dowodów będących w jej posiadaniu, potwierdzających zaginięcie osoby. Doktryna wskazywała, że sąd może, mimo upływu czteroletniego okresu, odmówić uznania za osobę zaginioną. W razie gdyby osoba zaginiona pojawiła się, wyrok uważano za niebyły.

28 Por. A. Bartoszewicz, *Uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu: (geneza, rozwój instytucji i postępowania)*, ZP 2007, s. 163–164.

29 Por. art. 39 i 40 KCKP.

Etap drugi rozpoczynał się z chwilą uznania osoby za zaginioną (znikłą). Osoby upoważnione na podstawie przepisów prawa spadkowego oraz testamentu były wprowadzane w posiadanie tymczasowe. Były one zobowiązane do odkładania połowy przychodów przez 15 lat od dnia wydania wyroku uznającego zniknięcie, tak aby w razie odnalezienia się tej osoby lub powzięcia informacji o miejscu jej pobytu, mogli oddać tę część wraz z korzyściami. Ustawa w art. 47–50 potwierdzała również prawa spadkobierców nabywających spadek na podstawie testamentu. Posiadanie tymczasowe było tylko powierzeniem w zarząd majątku zaginionego, z obowiązkiem zdania mu rachunków w przypadku jego odnalezienia lub powzięcia o nim wiadomości. Obowiązkiem otrzymujących posiadanie było sporządzenie spisu inwentarza w obecności prokuratora lub innego wyznaczonego przez niego urzędnika zawierającego spis nieruchomości. Sąd mógł również zdecydować o sprzedaniu ruchomości i przekazaniu zysków osobom powołanym. Osobom wskazanym jako posiadacze tymczasowi nie wolno było obciążać nieruchomości hipoteką. Jeżeli w trakcie posiadania tymczasowego zaginiony pojawił się, to wówczas skutki wyroku uznającego go za osobę zaginioną ustawały.

W trzecim etapie uprawniony zostawał wprowadzany w tzw. posiadanie stanowcze. Zgodnie z art. 56 KCKP posiadanie tymczasowe mogło zostać zniesione dopiero po 30 latach od wydania wyroku uznającego zaginięcie lub jeżeli od urodzenia tejże osoby upłynęło 100 lat. Wówczas wszystkie osoby zainteresowane mogły domagać się działu spadku. Spadek po zaginionym otwierał się z dniem jego dowiedzionej śmierci. Nawet po wyroku ostatecznym osoba zaginiona mogła po powrocie odebrać swój majątek. Kodeks wskazywał również, że w razie zaginięcia męża bez uznania sądowego żona w stosunku do swojego majątku mogła dokonywać jedynie czynności zwykłego zarządu, te zaś przekraczające zarząd jedynie za zezwoleniem sądowym³⁰. Jednak jeżeli sąd uznał męża za osobę zaginioną, wystarczyło jej sądowe zezwolenie na prowadzenie wszelkich spraw, wydawane do czasu wydania ostatecznego wyroku w sprawie zaginionego na mocy art. 56 KCKP.

Postanowienia Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego zostały znowelizowane ustawą z dnia 27 stycznia 1922 roku, która dostosowywała instytucję uznania za zmarłego do nowych realiów społecznych zaistniałych po zakończeniu I wojny światowej. Osoba nieobecna na mocy znowelizowanych przepisów miała być reprezentowana przez kuratora. Sąd wyznaczał kuratora na wniosek

30 Por. orzeczenie SN z dnia 1 czerwca 1932 r., Nr 121, S.N.I.C. 2875/31.

prokuratora lub stron zainteresowanych w wypadku, gdy osoba ta nie pozostawiła pełnomocnika. Przepisy w wyjątkowej sytuacji dopuszczały możliwość ustanowienia kuratora mimo pozostawienia przez osobę nieobecną pełnomocnika. Kurator mógł być powołany również w wypadku, gdy majątek nieobecne- go został uszczuplony na skutek jego przedłużającej się nieobecności. Według nowelizacji osobę nieobecną można było uznać za zaginioną lub zmarłą. Za osobę zaginioną mógł być uznany każdy nieobecny, o którym nie było wieści, że żyje i niewiadome było jego miejsce pobytu³¹. Orzeczenie o zaginięciu nie było warunkiem koniecznym późniejszego uznania osoby za zmarłą. Nowelizacja przekazywała zarząd majątku osoby zaginionej małżonkowi bez względu na udzielone pełnomocnictwa i powierzała mu władzę nad małoletnimi dziećmi. Jak wskazywała doktryna, żona mogła jedynie dokonywać czynności zwykłego zarządu, uzależniając sprzedaż czy obciążenie od decyzji sądu. Zaginiony mógł zostać uznany za zmarłego, jeśli nie było o nim żadnej wiadomości od 10 lat, ale nie wcześniej niż przed upływem roku kalendarzowego, w którym ukończyłby 31. rok życia. Zaginiony, który ukończyłby 70. rok życia, mógł być uznany za zmarłego, jeśli od 5 lat nie było żadnej wiadomości o jego życiu. W obu wypadkach bieg wymaganego okresu rozpoczynał się z upływem roku, w którym osoba zaginęła. W czasie gdy państwo znajdowało się w stanie wojny, uznanie za zmarłego nie mogło nastąpić przed upływem 2 lat od końca roku kalendarzowego, w którym nastąpił koniec wojny. Osoba, która w czasie wojny przebywała w obszarze działań wojennych, uczestnicząc w takich wydarzeniach jak bitwa, ostrzeliwanie lub też została pojmana i była przetrzymywana w obozie jenieckim, mogła być uznana za zmarłą po upływie 2 lat, licząc od końca roku kalendarzowego, w którym wojna została zakończona. Nowela zakładała również krótszy termin uznania za zmarłego w wypadkach szczególnych, tj. pozostawanie w bliskim niebezpieczeństwie śmierci lub przebywanie na pokładzie statku, który uległ katastrofie. Termin ten wynosił 2 lata od dnia, w którym nastąpiło wydarzenie. Wprowadzono również domniemanie, wedle którego jeżeli statek nie dotarł do miejsca przeznaczenia, pasażerów zaginionego statku można było uznać za zmarłych po upływie 3 lat od uzyskania o nich ostatniej wiadomości. W nowelizacji przyjęto zasadę, że zaginiony zmarł w dniu określonym w orzeczeniu, jeżeli jednak orzeczenie nie wskazywało dnia domniemanej

31 Ustawa z dnia 27 stycznia 1922 r. w przedmiocie zmiany i uzupełnienia niektórych przepisów obowiązujących w b. Królestwie Polskim kodeksu cywilnego z 1825 r. oraz ustawy postępowania cywilnego, dotyczących nieobecnych i zaginionych (Dz.U. 1922, Nr 11, poz. 87).

śmierci, przyjmowano, że nastąpiła ona po upływie roku, w którym uznanie za zmarłego było dopuszczalne. W wypadku zaginięcia w wyniku działań wojennych był to koniec roku, w którym wojna została zakończona, jeżeli zaś zaginięcie było spowodowane okolicznościami nadzwyczajnymi, był to dzień po upływie okresu 2 lat od zdarzenia, które wywoływało niebezpieczeństwo utraty życia. W świetle regulacji KCKP uznanie osoby za zmarłą w kwestiach dotyczących jej majątku wywoływało skutki rzeczywistej śmierci, jednak nie pociągało za sobą możliwości zawarcia nowego małżeństwa przez żyjącego małżonka. Na ponowne małżeństwo musiał on uzyskać zgodę władz. Osoba uznana za zmarłą, jeśli powróciła, uzyskiwała ponowne prawo do majątku³².

Mając na uwadze Kresy Wschodnie, obowiązywało tam prawo cywilne rosyjskie, oparte na tomie X Zводу praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r. W kodyfikacji tej brak było przepisów ogólnych dotyczących uznania za zmarłego, jedyne odniesienia w tej kwestii dotyczyły rozwiązania małżeństwa w wypadku nieposiadania informacji o pobycie współmałżonka oraz spraw majątkowych osoby zaginionej. Zgodnie z art. 45 i 54 małżeństwo mogło być rozwiązane przez sąd na żądanie jednego z małżonków z powodu niewiadomego pobytu współmałżonka³³. Z takim żądaniem mógł wystąpić, jeżeli od momentu opuszczenia przez małżonka miejsca zamieszkania minęło 5 lat. Odnotować należy również, że w prawie rosyjskim otwarcie spadku po zaginionym umożliwiała uznanie za nieobecnego³⁴.

Reasumując, należy stwierdzić, że wskazane wyżej okoliczności były w prawodawstwach europejskich różnie ujmowane³⁵.

Podkreślenia wymaga fakt, że wraz z wejściem w życie dekretu z dnia 29 sierpnia 1945 roku Przepisy wprowadzające prawo osobowe³⁶ uchylone zostały dotychczas obowiązujące procedury dotyczące uznania za zmarłego.

32 Por. orzeczenie SN z dnia 9 września 1931, Nr 167, S.N.I.C. 425/31.

33 Por. Z. Rynowicz, W. Świącicki, *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X. cz. I Zводу Praw Rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego oraz ustawy zwyczajowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego*, Warszawa 1925, s. 15.

34 Por. H. Konic, *Prawo osobowe. Wykład prawnoporównawczy prawodawstw obowiązujących w Polsce w zestawieniu z kodeksem szwajcarskim*, Warszawa 1924, s. 51.

35 Szerzej na ten temat: K. Orzechowski, w: *Historia państwa i prawa Polski, III: Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, Warszawa 1981, s. 625, 910; S. Plaza, *Historia prawa w Polsce. Zarys wykładu, cz. II: Polska pod zaborami*, Kraków 1993, s. 25–27.

36 Dz.U. 1945, Nr 40, poz. 224.

Odnotować należy, że w XIX wieku przeważał pogląd o deklaratoryjnym charakterze uznania za zmarłego, tj. postanowienie sądu jedynie stwierdzało fakt udowodniony w toku postępowania³⁷. Z powyższego wynika, że orzeczenie deklaratoryjne polegało jedynie „na potwierdzeniu tego co istnieje, a nie ukonstytuowaniu tego, co być powinno”³⁸. Bowiern jak wskazywano w doktrynie, „nie rozróżniono z dostateczną ostrożnością końca osobowości fizycznej człowieka – jako podmiotu praw i obowiązków cywilnoprawnych – z końcem jego życia w czysto biologicznym znaczeniu”³⁹.

W przepisach powojennych przyjęty został pogląd, że postanowienie sądu uznające daną osobę za zmarłą ma charakter konstytutywny⁴⁰. Polega on na tym, że dane orzeczenie tworzy nowy stan prawny, na mocy którego powstaje nowy stosunek prawny, bądź istniejący dotąd stosunek prawny ulega zmianie albo likwidacji⁴¹.

Postanowienie o uznaniu za zmarłego ma charakter konstytutywny, bowiem przekształca istniejący stan prawny, gdyż nakazuje we wszystkich stosunkach prawnych uznawać, że zaginiony zmarł w chwili oznaczonej w postanowieniu sądu⁴². W doktrynie wskazywano również jednomyślnie, że postanowienie o uznaniu za zmarłego ma charakter konstytutywny. W orzecznictwie wskazywano wręcz na „wybitnie konstytutywny charakter decyzji o uznaniu osoby zaginionej za zmarłą”⁴³.

1.3. Podstawy materialnoprawne uznania za zmarłego

Po zakończeniu II wojny światowej najpilniejszym problemem do rozwiązania była unifikacja prawa cywilnego, polegająca na zastąpieniu odziedziczonego

37 Por. I. Róžański, *Prawo osobowe. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie. Postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu. Komentarz*, Kraków 1946, s. 55; F. Zoll, *Prawo cywilne w zarysie. Część ogólna*, Kraków 1948, s. 103.

38 W. Siedlecki, *Orzeczenia konstytutywne w postępowaniu cywilnym*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa–Wrocław 1967, s. 303.

39 K. Mularski, *Instytucja uznania...*, dz. cyt., s. 131.

40 Por. I. Róžański, *Prawo osobowe...*, dz. cyt., s. 55; B. Ziemiński, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2002, s. 78.

41 Por. Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2004, s. 154; M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, dz. cyt., s. 94; S. Grzybowski, *System prawa cywilnego...*, dz. cyt., s. 317; A. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967, s. 158.

42 Por. J. Policzkiewicz, W. Siedlecki, E. Wengerek, *Postępowanie nieprocesowe*, wyd. 2, Warszawa 1980, s. 83.

43 Orzeczenie SN z dnia 17 grudnia 1935 r., III C 10/53. *Zb. Orz.* 1936, nr 259.

prawa państw zaborczych⁴⁴ jednolitym dla całego kraju prawem polskim⁴⁵. Prawo cywilne w okresie międzywojennym pozostawało pod rządami przepisów wywodzących się z ustawodawstw byłych państw zaborczych⁴⁶. Uzyskanie jednności prawa cywilnego uznane zostało słusznie za zadanie priorytetowe i możliwe do szybkiego wykonania ze względu na istnienie zaawansowanych prac, które rozpoczęte zostały jeszcze przed wojną przez Komisję Kodyfikacyjną⁴⁷. W tej sytuacji Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej podjął niezwykle ważną i doniosłą decyzję o przeprowadzeniu unifikacji prawa cywilnego⁴⁸. Zgodnie z założeniami prawo cywilne miało być unifikowane etapami. Celem finalnym było stworzenie jednolitego kodeksu cywilnego⁴⁹.

Unifikacja prawa cywilnego w Polsce przeprowadzona została błyskawicznie w latach 1945–1946 dzięki wykorzystaniu projektów Komisji Kodyfikacyjnej II RP, które nie stały się prawem obowiązującym przed wybuchem wojny⁵⁰. Pierwszym etapem realizacji tego zamierzenia było rozpoczęcie prac nad dziedzinami prawa cywilnego, które ze względu na swoją aktualność musiały być wyodrębnione z obowiązujących na ziemiach polskich różnych systemów

-
- 44 W okresie międzywojennym pomimo wysiłków Komisji Kodyfikacyjnej nie udało się zunifikować: osobowego prawa małżeńskiego, majątkowego prawa małżeńskiego, o stosunkach rodziców i dzieci i prawa rzeczowego, prawa spadkowego oraz części ogólnej prawa cywilnego. Zob. na ten temat w szczególności: S. Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, CPH 1981, t. 33, z. 1, s. 47 n.; E. Borkowska-Bagieńska, *Historia prawa sądowego*, Warszawa 2006, s. 108; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 3: *Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 82 n.; E. Borkowska-Bagieńska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 2004, s. 263; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2005, s. 552 n.; A. Stawarska-Rippel, *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2006, s. 81; A. Ohanowicz, *Unifikacja i reforma prawa cywilnego*, RPEiS 1959, s. 74–75; T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, wyd. 3, Warszawa 2008, s. 404 n.
- 45 Por. K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2003, s. 378; Z. Radwański, *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, CPH 1969, nr 1, s. 31.
- 46 Por. K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, dz. cyt., s. 248.
- 47 Działająca do wybuchu wojny Komisja Kodyfikacyjna nie została reaktywowana, chociaż większość jej członków przeżyła wojnę. W literaturze pojawił się też pogląd, że „niewskreszenie prac Komisji wynikało ze zbyt silnego związku tego organizmu z przedwojennym porządkiem prawnym oraz zasadą praworządności, niepotrzebną w momencie dokonywania rewolucji”. Zob. E. Borkowska-Bagieńska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego...*, dz. cyt., s. 276; Z. Radwański, *Kodyfikacja prawa cywilnego*, RPEiS, z. 2, 2009, s. 132; L. Chajni, *Rewolucyjny czyn polskiego prawnictwa*, PiP 1946, nr 9–10, s. 3; H. Świątkowski, *Prawo w służbie narodu*, DPP 1947, s. 6.
- 48 Por. T. Maciejewski, *Historia ustroju...*, dz. cyt., s. 404.
- 49 Por. tamże, s. 357.
- 50 Por. A. Stawarska-Rippel, *Prawo sądowe...*, dz. cyt., s. 81.

prawnych i jednolicie uregulowane. Natomiast prace nad kodeksem cywilnym zeszły na dalszy plan⁵¹.

Koncepcja prac nad unifikacją prawa cywilnego opierała się na założeniu szybkiego przeprowadzenia tego procesu. Ważny wydał się tu argument H. Świątkowskiego, który 12 czerwca 1945 roku na posiedzeniu Rady Ministrów stwierdził, że „to czego, sanacja nie zrobiła w ciągu okresu przed wojną, musimy załatwić w ciągu roku”⁵². W dniu 12 czerwca 1945 roku podjęta została uchwała, że przeprowadzenie unifikacji prawa cywilnego w Polsce powinno nastąpić najpóźniej do 1 kwietnia 1946 roku. Z uchwały wynikało, że zadanie to miało zostać zrealizowane w formie dekretów opracowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości⁵³.

W połowie 1945 roku w ramach Ministerstwa Sprawiedliwości istniały już następujące komórki organizacyjne: Biuro Personalne, Departamenty: Ustawodawczy, Organizacyjno-Administracyjny, Szkolenia Zawodów Prawniczych i Popularyzacji Prawa, Nadzoru Sądowego, Nadzoru Prokuratorskiego, Wydział Karny, Kancelaria Ogólna, Rejestr Skazanych oraz redakcja „Dziennika Ustaw RP”⁵⁴. Projekty dekretów miały powstać w jednej z komórek Ministerstwa, tj. w Departamencie Ustawodawczym, następnie miały one zostać zatwierdzone przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej. W owym czasie Departamentem kierował Stefan Bancercz. Departament składał się z Wydziałów: Prawa Cywilnego, Karnego, Państwowego, Administracyjnego i Międzynarodowego. Departamentowi podlegała biblioteka, redakcja „Dziennika Ustaw” i „Dziennika Urzędowego”⁵⁵.

Drugim organem zaangażowanym w prace była Komisja Prawnicza, utworzona uchwałą PKWN z 18 września 1944 roku.

Należy wspomnieć, że istotną rolę w pierwszym etapie procesu legislacyjnego miała odgrywać Komisja Opiniodawcza. Przypomnijmy, że według uchwały jej zadaniem było ustalanie wytycznych kształtowania jednolitego ustawodawstwa polskiego⁵⁶.

51 Por. T. Maciejewski, *Historia ustroju...*, dz. cyt., s. 404.

52 Cyt. za: P. Fiedorczyk, *Kościół katolicki i opozycja polityczna wobec unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w 1945 r.*, CPH 2004, t. 56, z. 2, s. 113–138.

53 Por. A. Lityński, *Z dziejów kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce. Zagadnienia wybrane*, w: *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Profesora Antoniego Agopszowicza*, red. R. Mikosz, Katowice 2000, s. 157.

54 Por. H. Świątkowski, *Prace i zamierzenia Ministerstwa Sprawiedliwości*, DPP 1946, nr 1, s. 2.

55 Por. S. Bancercz, *Dwa lata prac ustawodawczych*, DPP 1946, nr 7, s. 20.

56 Por. S. Bancercz, *Dwa lata prac...*, dz. cyt., s. 1–2.

Celem unifikacji było – podobnie jak przed wojną – stworzenie jednolitego polskiego prawa. Unifikacji prawa cywilnego w Polsce – jak podkreślano w doktrynie cywilistycznej – przyświecały trzy zadania. Pierwszym z nich było ujednolicenie prawa, a tym samym likwidacja partykularyzmu prawnego, istniejącego w dwudziestoleciu międzywojennym⁵⁷. Po drugie chodziło o zastąpienie praw obcych polskim prawem narodowym. Wreszcie po trzecie – unifikacja miała być jednocześnie reformą prawa cywilnego, polegającą na jego dostosowaniu do przeobrażeń rewolucji ludowo-demokratycznej, wytyczonych aktami o reformie rolnej i nacjonalizacji podstawowych gałęzi przemysłu⁵⁸.

Unifikacja prawa cywilnego została przeprowadzona w ciągu 17 miesięcy. Dzieło unifikacji prawa zostało zakończone w listopadzie 1946 roku, wówczas z zakresu prawa cywilnego od sierpnia 1945 roku do listopada 1946 roku ogłoszono osiem podstawowych dekretów, które stanowiły efekt prac zespołu powołanego w Ministerstwie Sprawiedliwości. Ogłoszone dekry regulowały prawo cywilne materialne⁵⁹. Od 1 stycznia 1947 roku utraciły moc obowiązujące prawie wszystkie przepisy dzielnicowych praw cywilnych. Dekretami unifikującymi, przygotowanymi przez Wydział Ustawodawczy Ministerstwa Sprawiedliwości były⁶⁰:

- 1) Prawo osobowe z 29 sierpnia 1945 r.⁶¹;
- 2) Prawo małżeńskie (osobowe) z 25 września 1945 r.⁶²;
- 3) Prawo rodzinne z 22 stycznia 1946 r.⁶³;
- 4) Prawo opiekuńcze z 14 maja 1946 r.⁶⁴;
- 5) Prawo małżeńskie (majątkowe) z 29 maja 1946 r.⁶⁵;
- 6) Prawo spadkowe z 8 października 1946 r.⁶⁶;

57 Por. E. Borkowska-Bagieńska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego...*, dz. cyt., s. 276.

58 Por. K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, dz. cyt., s. 377–378.

59 Por. A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, wyd. 4, Warszawa 2010, s. 188; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, wyd. 2, Warszawa 1996, s. 47; E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, Warszawa 2005, s. 27.

60 Por. A. Dziadzio, *Austriacki kodeks cywilny ABGB na ziemiach polskich w XX wieku*, w: *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 2001, s. 507–508.

61 Dz.U. Nr 40, poz. 223.

62 Dz.U. Nr 45, poz. 270.

63 Dz.U. Nr 6, poz. 52.

64 Dz.U. Nr 20, poz. 130.

65 Dz.U. Nr 31, poz. 196.

66 Dz.U. Nr 60, poz. 328.

- 7) Prawo rzeczowe z 11 października 1946 r.⁶⁷;
- 8) Przepisy ogólne prawa cywilnego z 12 listopada 1946 r.⁶⁸

Powyższe dekrety zlikwidowały partykularyzm dzielnicowy prawa cywilnego, dokonały też wstępnej jego reformy. Dzieło unifikacji prawa cywilnego w Polsce zakończyło się w ostatnich miesiącach 1946 r., a od 1 stycznia 1947 r. miało obowiązywać nowe zunifikowane prawo⁶⁹.

Należy się zgodzić z A. Lityńskim, że

[...] korzyści dla społeczeństwa i państwa z dokonanej unifikacji były duże. Uchyłono ogromną liczbę aktów prawnych, w tym sięgających przepisów XIX w. Zlikwidowano daleko idącą odmienność systemów prawnych, stanowiącą liczne utrudnienia zarówno w stosunkach wewnętrznych, jak i międzynarodowym obrocie prawnym. Uporządkowane prawo pozostawało na dobrym poziomie merytorycznym i redakcyjnym, sięgało do klasycznych rozwiązań nowoczesnej cywilistyki państwa liberalnego⁷⁰.

Instytucja uznania za zmarłego uregulowana została w jednym z wyżej wymienionych dekretów, a mianowicie w dekrete z 29 sierpnia 1945 r. – Prawo osobowe. Dekret uchwalony został na podstawie ustawy z dnia 3 stycznia 1945 roku o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy⁷¹.

---

67 Dz.U. Nr 57, poz. 319.

68 Dz.U. Nr 67, poz. 369.

69 Por. Z. Radwański, *Kodyfikacja prawa cywilnego*, RPEiS 2009, z. 2, s. 132; A. Lityński, P. Fiedorczyk, *Dokumenty archiwalne dotyczące organizacji prac nad unifikacją i kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w latach 1945–1948*, MHI 2006, t. 4, s. 164; M. Kallas, A. Lityński, *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2000, s. 376; Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, wyd. 2, dz. cyt., s. 48. Z okazji zakończenia dzieła unifikacji odbyły się uroczystości, w których uczestniczyli przedstawiciele najwyższych władz państwowych z prezydentem KRN Bolesławem Bierutem oraz premierem Edwardem Osóbką-Morawskim. W trakcie uroczystości najbardziej zasłużeni legislatorzy otrzymali wysokie odznaczenia, minister sprawiedliwości H. Świątkowski odbierał gratulacje od przedstawicieli zawodów prawniczych, ukazały się też pochwalne artykuły w prasie, zob. na ten temat: *Z okazji zakończenia unifikacji prawa cywilnego*, DPP 1947, nr 1–2, s. 19; P. Zubowicz, *Na przelomie wieków prawa polskiego*, PN 1947, z. 2–3, s. 143; E. Borkowska-Bagieńska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego...*, dz. cyt., s. 276. Zgodnie z ustaloną jeszcze w okresie międzywojennym praktyką legislacyjną, poszczególnym aktem unifikacyjnym towarzyszył z reguły odrębny akt normatywny z tej samej daty, ogłoszony w Dzienniku Ustaw pod następną kolejną pozycją, zwany „przepisami wprowadzającymi” dany akt. Jedynie dekret z dnia 12 listopada 1946 r. – przepisy ogólne prawa cywilnego został ogłoszony bez odrębnych przepisów. Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, dz. cyt., s. 47.

70 A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, wyd. 1, Warszawa 2005, s. 185.

71 Dz.U.R.P. Nr 1, poz. 1.